

Praktyki cielesne jako problem nauk społecznych

Philosophical and cultural aspects of corporeality – corporeal practices as an issue for social sciences

Numer DOI: 10.2478/v10109-010-0069-9

Małgorzata Maciejewska

Instytut Socjologii Uniwersytetu Wrocławskiego
The Institute of Sociology, The University of Wrocław

Streszczenie:

Społecznie konstruowane ciało jest w polskiej socjologii nadal zagadnieniem postrzeganym jako peryferyjne w stosunku do głównych obszarów socjologii – szczególnie jeśli jest analizowane z uwzględnieniem takiej zmiennej, jak płeć oraz ujmowane w kontekście teorii gender. Artykuł jest próbą ponownego przemyślenia istniejących kategorii takich, jak: ciało, płeć, praktyki cielesne, przede wszystkim w kontekście myśli konstruktywistycznej oraz feministycznej. Jest również próbą podważenia potocznego rozumienia tychże kategorii, które wywodzą się z dyskursu medialnego i medycznego. Społeczno-kulturowe analizy praktyk cielesnych (oraz problemów takich, jak: reżim szczupłości i dyscyplinowania ciała), w których osadzony jest ten referat, kwestionują ustalone znaczenia i symbolikę kobiecego ciała, kobiecości i ról związanych z płcią społeczno-kulturową. Tak ukierunkowane badania starają się naświetlić paradoksy współczesnych norm kulturowych, które produkują i reprodukują standardy, w jakie powinny wpiśwywać się męskie i kobiece ciała. Takie paradoksy zwane są, przez liczne badaczki tej problematyki, jak: Hilde Bruch, Susan Bordo, Jowitę Wycisk, „pułapką podwójnego wiązania”.

Słowa kluczowe: gender, praktyki cielesne, reżim szczupłości, dyskurs medyczny

Abstract:

Socially constructed body is still in Polish sociology perceived as an issue peripheral to the central concerns of sociology – especially when combined with gender and analysed from the feminist standpoint. The article is an effort to rethink existing categories such as body, sex, gender, bodily practices – described from a constructionist and feminist perspective; and also an effort to undermine common sense of those categories derived from media and medical discourses. Socio-cultural analysis of bodily practices (specifically: slenderness regime and the discipline of the body), in which this paper is embedded, question fixed meaning of female body, femininity and gender roles and try to bring to light the paradoxes of modern cultural norms which produce and reproduce the standards of male and female bodies – paradoxes named by feminist researchers such as Hilde Bruch, Susan Bordo, Jowita Wycisk ‘the trap of double bind’.

Key words: gender, bodily practices, slenderness regime, medical discourse

Dyskursywne wytwarzanie praktyk cielesnych wydaje się ważnym tematem, ponieważ stwarza pewien impuls do refleksji nad tym, czym jest ciało dla człowieka współczesnego. Rozpatrując takie praktyki, można pokazać, jakie zmiany zachodzą we współczesnym społeczeństwie konsumpcyjnym przede wszystkim w ramach przedstawiania (prezentowania) i odbierania cielesności.

Istotnym źródłem zainteresowań tematyką zdyskursywizowanych praktyk cielesnych jest dzisiaj subiektywne doświadczanie bycia kobietą. To, w jaki sposób normy społeczne i kulturowe określają, kim (czy też w pewnych skrajnościach nawet czym) powinna być kobieta, odbija się na całym życiu: na strategiach działania, sposobie myślenia i schematach budowania i podtrzymywania własnej tożsamości. Jeśli chodzi o kształtowanie przez kulturę (szczególnie kulturę popularną) wizerunku współczesnej kobiety, to najbardziej widocznym tego objawem jest właśnie wygląd zewnętrzny – czyli ciało, które powinno mieścić się w ściśle określonych kategoriach, powinno być podporządkowane „reżimowi” określonej wagi

Discursive creation of physical practices seems to be an important topic because it gives a certain impulse to reflect on what is the body of modern man. While considering such practices it is possible to show what kind of changes occur in a modern consumerist society most of all in terms of presenting and perceiving corporeality.

A significant source of the interest in the topic of physical practices is subjective experiencing of being a woman nowadays. The way social and cultural norms define who (or in extreme situations even what) a woman should be, affects her whole life, on action strategies, the way of thinking and the schemes of building and maintaining her own identity. In terms of shaping the image of a modern woman by culture (especially by popular culture), the most noticeable sign is the appearance – the body which should fall into strictly defined categories, should obey the regime of a certain weight and certain size as well as a certain fashion. That body, which most of all must be liked, is always looked at and judged. Thus the body becomes more

i określonych rozmiarów, „reżimowi” określonego stylu ubierania się i jego przyozdabiania. To ciało, które przede wszystkim musi się podobać, jest zawsze widziane i poddawane ocenie. Tym samym jest to ciało coraz bardziej „odkryte”, zarówno przez mass-media, jak i przez medycynę. Wiemy coraz więcej na temat tego, jak funkcjonuje nasz organizm i czego „potrzebuje dla zdrowia”. Coraz częściej możemy porównać, czy nie odbiegamy od określonych standardów, nakreślanych przez media i reprodukowanych w procesie socjalizacji. Możemy porównać już nie tylko swoją twarz, fryzurę czy strój, ale również resztę ciała, ponieważ nagość jest powszechnie obecna w sferze publicznej. Środki masowego przekazu, kultura popularna „zbanalizowały” nagość, która weszła jako „normalność” i zakorzeniła się w codzienności [1, s. 149-179]. Ciało, oczywiście określonych standardów, jest w kulturze popularnej nie tyle nawet obiektem erotycznym, co estetycznym. Uestetyczne, nagie ciało wytworzone jako produkt stało się pragnieniem, możliwym do zrealizowania poprzez nabywanie coraz większej ilości towarów i usług, które mają nas „zmieniać”, „udoskonalać”, a tym samym dyscyplinować.

Tym samym uwagę w stronę problemu praktyk cielesnych jako zjawiska socjologicznego może przykuć wielość dyskursów, w których są one obecne. Cieleśność jest polem analiz wielu dziedzin wiedzy – od naukowych do potocznych, od ściśle medycznych ujęć poprzez psychologię do ujęć kulturowych. Właśnie ta wielość dyskursów staje się problematyczna sama w sobie, szczególnie na tle przemian społecznych, związanych przede wszystkim ze współczesnym kapitalistycznym rynkiem towarów i usług, konsumentów i producentów.

Geneza współczesnej wiedzy o praktykach cielesnych

Wiedza o praktykach cielesnych, szczególnie tych dotyczących reżimów kobiecego ciała, szczegółowo i już od dość dawna ujmowana jest w ramach krytycznych analiz feministycznych. Z jednej strony można odnaleźć pogłębione analizy kultury współczesnej (analizy prasy, programów telewizyjnych, reklam itp.) – są to między innymi badania dyskursu szczupłości obecnego w treściach kulturowych. Jak pisze Bordo [2, s. 101-102]: „Fakt, iż kobiety w naszej kulturze są bardziej tyranizowane współczesnym ideałem szczupłości niż mężczyźni, jak również to, że zawsze były one określane poprzez ideały piękna, jest dziś bogato udokumentowany. Obraz szczupłego ciała należy zatem zestawić zarówno z ciałem upciwionym [*gendered body*] (szczupłe ciało jako ciało kobiece – jest najczęstszą formą, w jakich przejawia się ten obraz) oraz z ciałem, którego płciowe znaczenie nie jest nigdy neutralne [...] W znaczeniach, jakie ujawniają się [...] w dominujących Zachodnich religijnych i filozoficznych tradycjach kompetencja do zarządzania sobą jest prawomocnie zakodowana jako męska. W opozycji do tego cielesna aktywność (zaspokajanie głodu, seksualność, emocjonalność), którą należy pohamować i kontrolować, jest kulturowo skonstruowana i zakodowana jako kobieca”. Tego typu ujęcie próbuje wyjaśniać kulturowe podłoże szczupłości, odpowiadając na pytanie: dlaczego we współczesnej kulturze Zachodu tak silnie zakorzeniony jest specyficzny ideał „jędrnego” i „chudego” ciała. Pojawia się zatem coraz więcej literatury zaangażowanej w ocenę kondycji współczesnej kultury Zachodu i społeczeństwa konsumpcyjnego. Literatura tego nurtu dekonstruuje jedno z najbardziej podstawowych dla kultury Zachodu pojęć, czyli piękno, włącza proces jego wytwarzania w szersze mechanizmy upciwionych norm i instytucji.

Poza literaturą feministyczną i kulturowymi ujęciami praktyk cielesnych, istnieje także szeroki dyskurs medyczny obejmujący tę tematykę. Dziedziny takie, jak: psychiatria, neurologia i psychologia mają duże doświadczenie w definiowaniu norm cieleśności. Monopol tychże dziedzin na

and more “uncovered” both by mass media and medicine. We know more and more about how our body functions and what it needs to remain healthy. More frequently we can compare ourselves, verify whether we are still within the standards defined by the media and reproduced in the process of socialisation. We are able to compare not only our faces, hairstyle or clothes, but also the rest of the body, because nudity is commonly present in the public sphere. The mass media and popular culture have “trivialised” nudity which has become “normal” and rooted in everyday life [1]. The body, obviously meeting certain norms, in popular culture not even as an erotic object, but as an aesthetic object. The aesthetic, nude body created as a product has become a dream which is possible to realise thanks to purchasing more and more goods and services which in turn are supposed to “change” us, “perfect” us and this way discipline us.

Therefore many discourses concerning physical practices as a social phenomenon focus on the matter. Corporeality is subjected to analyses of many fields of knowledge – from scientific to popular; from strictly medical to psychological to cultural. That variety of discourse becomes the problem on its own, especially in relation to the social changes connected mainly with modern, capitalistic market of goods and services, customers and producers.

Genesis of contemporary knowledge of physical practices

The knowledge about physical practices, especially concerning the regimes affecting female body, in detail and for a long time has been brought up in many feminist critical analyses. On the one hand deepened analyses of contemporary culture may be found (analyses of the press, television programmes, advertisements etc.) – they are, among other things, examinations of the discourse of slenderness present in our culture. According to Bordo [2] “The fact that women in our culture are more tyrannized by the contemporary ideal of slenderness than men as well as that they have always been defined by ideals of feminine beauty is very widely documented today. The image of a slender body should therefore be compared with both gendered body (a slender body as a feminine body is the most common form of that image) and with a body whose sexual meaning is never neutral [...] In the meanings which are revealed [...] in dominating Western religions and traditional philosophies, the competence to manage oneself is validly coded as masculine. In contrast to that the corporeal activity (sating hunger, sexuality, emotionality), which should be restrained and controlled, is culturally constructed and coded as feminine”. That kind of concept tries to explain the cultural background of slenderness, answering the question: why is the specified ideal of “firm” and “thin” body so strongly rooted in the contemporary Western culture? There are more and more references concerning evaluation of the condition of the Western contemporary culture and consumerist society. This kind of works while deconstructing one of the most basic notions for the Western culture, that is of beauty, includes the process of its creation into wider mechanisms of gendered norms and institutions.

Besides feminist literature and cultural perceptions of the physical practices there is also a wide medical discourse concerning that problem. Such fields as psychiatry, neurology and psychology also have great experience in defining the norms of corporeality. Their monopoly on

wyjaśnianie sposobów i przyczyn naszego funkcjonowania przenika także do świata wiedzy potocznej. Medycyna i psychologia posiadają społecznie akceptowane środki, dzięki którym mogą leczyć i normalizować jednostkę. Pole tych dziedzin, które odbijają się na treściach wiedzy potocznej, generowanych przez kulturę popularną, definiuje to, co zdrowe i to, co chore. Wzajemnie przecinające się dyskursy – medyczny i medialny – wchodzą do potocznej świadomości i są odtwarzane w mikro-praktykach życia codziennego. Tym samym jedną z możliwości rozpatrywania praktyk cielesnych w kontekście nauk społecznych jest ujęcie samego dyskursu medycznego jako zmiennej wpływającej na sposoby postępowania się ciałem.

Współczesny reżim piękna i praktyki dyscyplinujące ciało są przez niektórych badaczy tłumaczone specyfiką rozwoju kapitalizmu lat 80. i 90. XX w., kiedy to etos ciężkiej pracy zaczął być zastępowany etosem czasu wolnego [3]. Wraz z komplikacją struktury zawodowej i procesem unowocześniania tradycyjnych metod produkcji przemysłowej pojawiło się zjawisko konsumpcjonizmu. Konsumowanie stało się tak samo ważne, jak produkowanie w dobie współczesnego kapitalizmu, a ciało zaczęło być „głównym konsumentem” dostępnym na rynku dóbr. Jedną z przyczyn zaistnienia cielesności w społecznej teorii był zatem rozwój wiedzy dotyczący diety i odżywiania się [4, s. 165-169]. Dieta stała się centralnym zagadnieniem w procesie racjonalizacji ludzkiego ciała – czyli w procesie uzasadniania jego funkcjonalności i użyteczności w systemie społecznym (przede wszystkim w systemie kapitalistycznym). Rozwój wiedzy dotyczącej diety ma swoje pragmatyczne przyczyny. By lepiej kontrolować różne grupy społeczne, należało wiedzieć, w jaki sposób powinny się one odżywiać. Kontrola natomiast pozwalała na maksymalizację użyteczności jednostki w określonej sferze społecznej. Zatem nauki dotyczące dietyki wykorzystywane były przede wszystkim w stosunku do więźniów, żołnierzy, a także pracowników fizycznych. Wiedza ta rozwinęła się w kierunku całościowego i jak najlepszego ujarznienia cielesności. Nauka z zakresu kontrolowania ludzkiego ciała przełożyła się na bardzo wiele płaszczyzn badawczych (np. takich jak: transplantologia, sztuczne zapłodnienie, sztuczna inteligencja, chirurgia plastyczna), tym samym przyczyniając się do skonstruowania metafory ludzkiego ciała jako maszyny, w której niemal każda część może być naprawiona lub zastąpiona. Niektóre analizy stawiają problem mechaniczacji ciała [5]. Metafora ciała jako maszyny jest głęboko zakorzeniona w naszej kulturze, obecnie nabiera jednak coraz więcej wymiarów. Mechanicystyczne ujmowanie siebie nie jest do końca tożsame z wyobcowaniem człowieka z własnego ciała. Na przykład fragmenty, które mogą być sztuczną częścią naszego ciała, są wcielane i traktowane jako nierozdzielna część nas. w dodatku płynność cielesności, związana z dużą możliwością jej zmiany, wytwarza nowe wymiary i płaszczyzny podmiotowości – urefleksyjnieniu podlega już nie tylko to, że należy dbać o własne ciało, ale również to, że należy je ciągle zmieniać.

Oznaki społecznego prestiżu, które można nabyć za odpowiednią kwotę, stały się bardziej subtelne i jeszcze bardziej symboliczne. Status społeczny nadal jest manifestowany przez materialne dobra, w ramach których dobra symboliczne takie, jak: zdrowie, uroda, wiedza zaczęły mieć dla nas coraz większe znaczenie. Poprzez wzrost troski o siebie wzrosła również troska o własne ciało. Cielesność czasem ujmowana jest w analizach nauk społecznych jako projekt do zrealizowania. Jak twierdzą niektórzy badacze, może to wywoływać niepokój związany z niepowodzeniem dotyczącym tego projektu – jeśli tylko nie będziemy dbać o nasze ciała (np. z powodu braku czasu lub środków), ciągle i kompulsywnie poddawać je różnym praktykom, odmówią nam one posłuszeństwa. Dbanie o ciało jest wyra-

explaining the ways and reasons for our functioning permeates the world of popular knowledge. Medicine and psychology possess socially accepted means thanks to which they can treat and normalise an individual. Those fields, which is reflected in the popular knowledge generated by popular culture, define what is healthy and what is not. The intersecting discourses – medical and medial become a part of popular awareness and are reproduced in micro-practices of everyday life. This way one of the possibilities to examine the physical practices in the context of social sciences is perceiving the medical discourse as a variable influencing the ways we use our bodies.

The contemporary regime of beauty and the practices disciplining the body are by some researchers explained by means of the characteristics of the development of capitalism in the 80's and the 90's of the 20th century, when the ethos of hard work became replaced by the ethos of leisure time [3]. Along with the complications in the professional structure and modernisation of the traditional methods of mass production the phenomenon of consumerism occurred. Consuming became as important as producing in the time of contemporary capitalism, and the body became “the main customer” of the available goods. One of the reasons for appearing of corporeality in the social theory was the development of the knowledge about diets and nutrition [4]. Diets became the main issue in the process of rationalisation of the human body – that is the process of justifying its functionality and usability in the social system (most of all in the capitalistic system). The development of the knowledge about dieting has pragmatic origins. In order to control various social groups better, it was important to know how they should be nourished. The control, on the other hand, allowed maximization of an individual in a certain social sphere. Therefore, the social sciences concerning diets were used most of all in relation to inmates, soldiers and physical workers. The knowledge developed in the direction of the total and subjugation of corporeality. The science concerning the control over the human body translated into great many research fields (such as, transplantology, artificial insemination, artificial intelligence, plastic surgery) thus contributing to constructing of the metaphor of the human body as a machine whose almost every part can be replaced or fixed. Some analyses concern the problem of mechanisation of the human body [5]. The body metaphor as a machine is deeply rooted in our culture and at present is becoming more and more multidimensional. The mechanistic perception of oneself is not the same as alienation of man from his own body. For example those elements which can be artificial in our body are incorporated and treated as its inseparable parts. Additionally, corporeal fluidity related with a great possibility of its changing results in new dimensions and planes of subjectivity – reflexions concern not only the fact that we should take care of our bodies, but also that it should be constantly changed.

Indications of social prestige which may be obtained for a certain price became subtle and even more symbolic. The social status is manifested by material goods which include symbolic goods, such as: health, beauty, knowledge have become more and more important to us. The increasing care we take of ourselves resulted in the increasing care we take of our bodies. Corporeality is sometimes presented in social analyses as a project to be done. Some researchers claim that may cause anxiety related to failures connected with this project – if we do not take care of our bodies (i.e. due to lack of time or resources), constantly and compulsively subject them to various practices, they will fail us. Taking care of one's body is a reflection of taking care of one's identity, activities es-

zem dbania o swoją tożsamość, czynności dotyczące ciała konstituują jednostkę, jej podmiotowość: „We współczesnej kulturze konsumpcyjnej prezentacja siebie pomogła wypromować w ludziach doświadczenie z jednej strony – stawiania się własnym ciałem, w sensie identyfikacji siebie (pozytywnie lub negatywnie) z wyglądem swojego ciała; z drugiej strony – poczucia nieustannego lęku, dotyczącego tego, że ciało może ich zawieść, lub <rozpaść się>, jeśli tylko zaniechają ciągłej pracy nad nim i badania go” [3, s. 63].

Zobrazowaniem indywidualnych projektów dotyczących własnego ciała jest zjawisko społecznej paniki [6, s. 147]. Może ona dotyczyć wielu płaszczyzn: starości, piękna, jędrnego i szczupłego ciała, zdrowia. Natomiast objawia się w dość podobny sposób: wykorzystywaniem względem własnego ciała wszelkich dostępnych nowinek technologicznych tak, by jak najbardziej je udoskonalić. Ciało zatem jest produktem na najbardziej nowoczesnym rynku, jest towarem do sprzedania i do kupienia. Ciekawym zatem zagadnieniem jest, kto i w jaki sposób z tego korzysta.

Ponieważ ciało zaczęło być obecne i tak ważne na wielu płaszczyznach życia społecznego (czy to jako produkt czy też jednostkowy projekt biograficzny, czy wreszcie jako projekt państwowy mający na celu lepszą użyteczność obywateli), musiało, nieuchronnie, stać się polem badawczym socjologii, która interesując się procesami społecznymi, nie mogła już dłużej ignorować określonych zjawisk.

Spolecznie konstruowane ciało

Jednym z ważniejszych teoretycznych pojęć opisujących praktyki cielesne jest społecznie konstruowane ciało, które jest swoistym obszarem badawczym. Konceptualizacja społecznie konstruowanego ciała jest na terenie socjologii polskiej nadal obszarem mało znanym. Jednak prace zachodnich badaczy i badaczek społecznych naświetliły główne wątki tego, w jaki sposób nauki społeczne mogą wejść w przestrzeń dotychczas zawłaszczaną przez biologię, medycynę, psychologię i socjologię. Cieleśność, jak stwierdza Bourdieu [8, s. 34], jest somatyzacją tego, co społeczne. Ciało jest nie tylko klasyfikującym elementem rzeczywistości społecznej, ale również jest nośnikiem zasad i kategorii społecznych. Zatem jest powierzchnią, na której zapisana jest kultura, a zarazem jest producentem kulturowych znaczeń. Podmiotowość rozumiana całościowo, czyli niekarterzańsko, określa relacje umysł/ciało, pokazując jak nierozdzielna jest więź między myślą a wprawieniem jej w ruch, czyli działaniem. Teorie ucieleśnienia są jednymi z bardziej radykalnych teorii społecznych. Powodem tego jest sam przedmiot badań, który jest elementem silnie naturalizowanym. Zatem, aby go podjąć, należy zakwestionować dominującą epistemologię cieleśności, innymi słowy na nowo podjąć refleksję nad tym, co zapoznane, czyli zapomniane, gdyż jak pisze Bourdieu [8, s. 10]: „Pozory biologii i jej realne skutki będące efektem długiego, kolektywnego procesu *uspołecznienia* tego, co biologiczne, i *biologizacji* tego, co społeczne, przenikają się i mieszają, odwracając porządek przyczyn i następstw”. Aby dotrzeć do procesów konstytuujących „cielesne” podmioty i obiektywnie (naukowo) je opisać, należy zdemistyfikować naturalizowany porządek społeczny, a co za tym idzie, dotrzeć do kulturowego zapisu na ciele [9]. Wcielone kategorie społeczne ulegają procesowi naturalizacji i są nieuświadomiane. Są niezwerbalizowanym elementem zdrowego rozsądku i czymś, czego się nigdy nie kwestionuje, gdyż traktuje się je jako element porządku naturalnego [10, s. 575].

Jednym z postulatów badawczych obecnych w teoriach ucieleśnienia jest uchwycenie tego, w jaki sposób społeczeństwo odbija się w praktykach cielesnych (zarówno manipulowania swoim ciałem, jak i zabiegach, jakich się na nim dokonuje). Ciała społecznie konstruowanego nie należy definiować

tabliczając every individual, its subjectivity. “In contemporary consumerist culture presenting oneself has helped promote in people experiencing becoming one’s body, in terms of identifying oneself (positively or negatively) with the appearance of one’s body, and on the other hand constant anxiety concerning the fact that the body may fail or “fall apart”, if people only stop constantly working and examining it” [3].

The depiction of individual projects concerning one’s body is the phenomenon of social panic [6]. It may be related with many aspects: old age, beauty, firm and slender body, health. It manifests itself similarly: by taking advantage of all available technological innovations in order to perfect our bodies. The body has become a product in the modern market which may be sold and bought. Therefore, the question of who uses it this way and how they do it has become an interesting issue.

Since the human body has become present and important in so many aspects of our social life (either as a product or individual biographic project or national project aiming at improving usefulness of citizens) it must have, unavoidably, become a research field of sociology which due to its interest in social processes could ignore certain phenomena no longer.

Socially constructed body

One of the most important theoretical notions describing the physical practices is socially constructed body which is a unique research field. Conceptualization of the socially constructed body is in Polish sociology still a relatively new area. However, works of Western social researchers have elucidated the main aspects of how social sciences may enter the field which so far has been dominated by biology, medicine, psychology and socio-biology. Corporeality, according to Bourdieu [8], is somatisation of what is social. The body is not only a classifying element of social reality in which culture is incorporated, but also a producer of cultural meaning. Subjectivity understood holistically, or in a non-Cartesian way, defines the mind/body relations showing how inseparable the bond between a thought and acting it out really is. The embodiment theories belong to the most radical social theories. It is so, because the subject itself is a very naturalised element. Thus, in order to understand it, one should question the dominating epistemology of corporeality or in other words reflect on what is acquainted and forgotten since according to Bourdieu “Appearances of biology and its real consequences resulting from a long and collective process of *socialising* of what is biological and “*biologising*” of what is social intersect and mix with each other changing the order of causes and effects” [8]. In order to reach the processes constituting “bodily” objects and objectively (scientifically) describe them, one should discover the natural social order and then reach the cultural record in the body [9]. The incorporated social categories become naturalised and are not realised. They are non-verbalised elements of common sense and something which is never questioned since it is treated as an element of the natural order [10].

One of the research demands present in the embodiment theories is grasping how society is reflected in the physical practices (both manipulating one’s own body and procedures it is subjected to). The socially constructed body should not be defined only as a biological mechanism, but also as “our instilment in the world” together with all surrounding us objects [11]. Both the objects of everyday use and physical space are our “continuation” in the social world according to Kaufmann [1]. The tamed and ac-

wyłącznie jako biologicznego mechanizmu, lecz jako „nasze zaczepienie w świecie” [11, s. 176], czyli łącznie ze wszystkimi przedmiotami, które je otaczają. Zarówno przedmioty codziennego użytku, jak i przestrzeń fizyczna są, jak stwierdza Kaufmann [1, s.167], naszym „przedłużeniem” w świecie społecznym. Elementy oswojone i zapoznane są „używane” równie bezrefleksyjnie jak nasze ciało. „Gesty nie zachodzą w dekoracji bez znaczenia. Wprost przeciwnie, przedmioty i przestrzeń odgrywają podstawową rolę: są punktami odniesienia dla działania. Rzeczą zasadniczą jest zrozumienie całego znaczenia tego stwierdzenia. Albowiem jako punkty odniesienia stanowią wewnętrznie część przyswojonego schematu: giną w ukrytej pamięci tak samo jak myśl refleksyjna. Właśnie w tym sensie przedmioty są intymną częścią nas – są, i to wcale nie metafora, wcielone”. Najtrudniejszym zadaniem dla społecznych analiz praktyk cielesnych jest zatem – archeologiczne niemal – „odkopywanie” procesów, w których myśl nie jest obecna. Można to zobrazować w następujący sposób: człowiek zapytany o to, dlaczego ruchy w określonym kontekście wykonuje tak, a nie inaczej, będzie miał spore problemy z podaniem pogłębionej odpowiedzi. Jeśli jednak jesteśmy w stanie odnieść te ruchy, czy sposoby manipulacji ciałem, do określonego porządku społecznego, w którym zachodzą, i wpisać je w konkretne normy społeczno-kulturowe, to będziemy mogli udzielić takiej odpowiedzi.

Teorie dotyczące społecznie konstruowanego ciała rozwinęły się w XX w., kiedy to ciało przestało być jedynie przedmiotem badań medycznych, a stało się produktem na kapitalistycznym rynku. Odpowiedź na pytanie, dlaczego cielesność jako obszar badawczy okazała się godna zainteresowania dopiero w tym okresie, podaje Turner [4, s. 165-169]. Jednym z powodów był brak konceptualizacji teorii podmiotowości w kontekście produkowania i reprodukcji naszej cielesności. Ciało traktowane było jako przed-społeczny fenomen, którym powinny zajmować się nauki przyrodnicze, a nie poważna analiza socjologiczna. Inny argument odnosi się do dychotomicznego podziału porządku społecznego, w szczególności podziału na umysł i ciało. Działanie i sprawstwo było rozważane w klasycznej socjologii jako skutek świadomościowych procesów. To myśl (w kartezjańskim rozumieniu) kierowała jednostką, a ciało było biernym pojemnikiem aktywnego umysłu. Wyjaśnianie zjawisk społecznych nie potrzebowało zatem odnajdywania relacji między ciałem a myślą oraz spojrzenia na podmiot jako całość. Kolejny powód wynika niejako z wyżej opisanych założeń teoretycznych. Określone podejście epistemologiczne i ontologiczne wymazywało z nauk społecznych antropologiczne postrzeganie ciała jako systemu klasyfikującego. Jak pisze Shilling [3, s. 22]: „To umysł raczej niż ciało służył jako odbiorca i organizator obrazów dotyczących oraz wyprowadzonych ze społecznej stratyfikacji”. Shilling zwraca również uwagę na główne kategorie używane w dyskursie socjologicznym, które zwierały w sobie ukrytą moc wykluczającą cielesność z obszaru społecznych konstruktów, wtrącając ją w świat natury.

Do argumentów Turnera i Shillinga należy także dodać te wypracowane przez teorie feministyczne. Wszelkie założenia klasycznej socjologii były wytworem mężczyźni, choć do dziś traktowane są jako uniwersalne. Ich specyfika wiąże się z płcią autorów, która narzucała im określone przeżywanie świata. Ich perspektywa poznawcza wiązała się z tym, iż jednostkę i społeczeństwo nieświadomie utożsamiali z męskim podmiotem, wykluczając tym samym z pola analizy zjawiska społeczne, które były nieobecne w ich biografiach, takie jak np. zagrożenia związane z ciążą i porodem, którym musiały stawić czoła kobiety. Cielesność łączona z emocjonalnością była właśnie jednym z głównych elementów, które należało porzucić rozpoczynając naukowy proces poznawczy.

XIX w. nie pozostał jednak zupełnie pusty pod względem rozważań dotyczących powiązań struktury społecznej i cie-

quainted elements are “used” without reflection just like our bodies. “Gestures occurring in decorating are not without meaning. On the contrary, the objects and physical space play an essential role – they are our points of reference. It is vital to understand the meaning of that statement since as the points of reference they are an internal element of the scheme – they get lost in memory just like reflective thoughts. In that sense objects are an intimate part of ourselves – they are, and it is not a metaphor, integrated”. The most difficult task for social analyses of the physical practices is then – almost archeologically speaking – “excavating” the processes which lack consideration. It may be presented in the following way: a person when asked why he moves in a certain way in a certain context will have difficulty giving a deeper answer. However, if we could relate those movements, or ways of manipulating the body, to a certain social order in which they occur and incorporate them in defined social and cultural norms, then such an answer will be possible.

The theories concerning the socially constructed body developed in the 20th century when the body stopped being only an object of medical examinations and became a product on the capitalistic market. An answer to the question why corporeality as a research field turned out to be worthy of interest only after that period of time is provided by Turner [4]. One of the reasons was the lack of conceptualisation of the theory of subjectivity in the context of producing and reproducing of our corporeality. The body was treated as a pre-social phenomenon which should be considered by natural sciences and not serious sociological analysis. Another argument is related to the dichotomous division of the social order, and especially the division into mind and body. Acting and causing were in classical sociology considered a result of conscious processes. It was the thought (according to the Cartesian way) that governed the individual, and the body was a passive container for an active brain. Explaining social phenomena did not require finding relations between the body and thought and perceiving an object as a whole. The next reason in a way results from the aforementioned theoretical assumptions. A certain epistemological and ontological perception was removing from social sciences the anthropological perception of the body as a classifying system. Shilling [3] writes: “It is the mind rather than the body was a recipient and organiser of the images concerning and resulting from social stratification”. Shilling also focuses on the main categories used in the sociological discourse which included hidden power excluding corporeality from the area of social constructs placing it in the natural world.

The arguments produced by feminist theories should be added to the ones presented by Turner and Shilling. All assumption of classical sociology were created by men, even though today they are treated as universal. Their specificity is related with the gender of the authors which forced them to experience the world in a certain way. Their cognitive perspective was related with the fact that they subconsciously identified an individual and a society with a male subject, this way excluding from the analysis those social phenomena which were experienced by women. Corporeality related with emotionality was one of the main elements which had to be left out while beginning a scientific cognitive process.

The 19th century was not, however, completely devoid of considerations concerning the relation between the social structure and corporeality, which means the way the body is the producer and carrier of information. Mauss [12] in his essay *Techniques of the Body* analysed, among other things, the ways of walking, swimming, running and eating and he noticed that it is important the techniques of

lesności człowieka, czyli tego, w jaki sposób ciało jest producentem i nośnikiem informacji. Mauss [12, s. 538] w swoim eseju *Pojęcie sposobów posługiwania się ciałem*, analizując m.in. sposoby chodzenia, pływania i biegania oraz zachowań przy jedzeniu, zauważył, iż znaczące jest to, że techniki posługiwania się ciałem różnicują się ze względu na pochodzenie społeczne i kulturowe oraz ze względu na przynależność do określonej grupy społecznej. „Te nawyki [habitus] zmieniają się oczywiście zależnie od jednostki i jej sposobów naśladowania innych, ale przede wszystkim zmieniają się w zależności od społeczeństw, wychowania, konwenansów, mody i prestiżu. Mamy tu do czynienia z technikami i dziełem zbiorowego i indywidualnego rozumu praktycznego, a nie, jak się zazwyczaj sądzi, z duszą i jej zdolnościami naśladowczymi”. Mauss nazywając opisywane praktyki „technikami”, zwrócił uwagę na fakt, że samo ciało jest naszym narzędziem w świecie społecznym, jest systemem klasyfikującym i samo jest klasyfikowane, więc to w jaki sposób nim manipulujemy, jest uwarunkowane społecznie i kulturowo.

W drugiej połowie XX w. nastąpiło już pełne otwarcie teorii społecznych na zagadnienie cielesności człowieka. Wraz z ukonstytuowaniem się metafory zdrowego ciała jako zdrowia narodu i zainteresowaniem się rządów Europy Zachodniej oraz Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej wyglądem fizycznym i zdolnościami reprodukcyjnymi swoich obywateli w systemie kapitalistycznym (czyli urefleksyjnienie tej sfery wraz z wypracowaniem odpowiednich strategii działania na tym polu), ciało zaczęło być elementem znaczącym indywidualnej tożsamości – stało się prywatną własnością jednostki. Pojawiło się wtedy wiele nowych ujęć podmiotowości w naukach społecznych. Szczególnie wiele na tym polu dokonały teoretyczki feminizmu drugiej fali, które w latach 60. zaczęły badać takie zagadnienia polityczne, jak: kontrola płodności i prawa reprodukcyjne kobiet [13, 14]. Miało to na celu wnieść do świadomości zbiorowej problem męskiej dominacji [8] oraz nieobecności kobiet na wielu płaszczyznach życia społecznego. Centralna teza tych dociekań to powiązanie nierówności społecznych – w szczególności związanych z nierównym statusem płci – z różnicami funkcji reprodukcyjnych kobiet i mężczyzn. System społeczny w jego patriarchalnej formie, według badaczek tego okresu, znajduje swoje oparcie m.in. w kontrolowaniu kobiet, ich ubezwłasnowolnieniu i posłuszeństwie. Miało to swoje odzwierciedlenie w określonych praktykach i strategiach dotyczących cielesności kobiet takich, jak: płciowy podział pracy, kontrolowanie kobiecej seksualności i ograniczanie ekonomicznych możliwości kobiet poprzez wtrącanie je w sferę domu, gdzie jako matki i żony wykonywały nieodpłatnie prace na rzecz swoich gospodarstw domowych. Paradoksalnie punkt ten – jakim jest kobiece ciało – choć tak mało znaczący w świadomości społecznej, jest widoczną i dosłowną formą dominacji i nierówności, gdyż uacocznia subtelne mechanizmy społeczne.

Kontinuum upłciowionych praktyk cielesnych

Spółeczni badacze i badaczki praktyk cielesnych stawiają pytanie, jakie procesy są odpowiedzialne za ukonstytuowanie się określonych standardów cielesności (w szczególności dotyczących kobiecego ciała). Choć Bordo podjęła refleksję nad genezą tyranii szczupłości już w latach 80., to do dziś funkcjonuje, przede wszystkim na polu dyskursu medialnego, bezrefleksyjne połączenie współczesnych reżimów piękna jako skutków działalności projektantów mody i ekspertów od marketingu. Jak pisze: „To, co powinniśmy rozstrzygnąć, to pytanie dlaczego nasza kultura jest tak obsesyjnie zorientowana na utrzymywaniu naszych ciał szczupłymi i jędrnymi. Powinniśmy wyjaśnić w badaniach dlaczego opresyjne mechanizmy tyranii szczupłości oddziałują najsilniej na kobiety” [15, s. 89]. Szczupłość, jak twierdzi badaczka, ma charakter doksychny – jest niepodważalną normą określającą kobiecą

the body are diversified in terms of social and cultural origins and affiliations to a certain social group. “Those habits change obviously depending on the individual and their ways of mimicking others, but most of all the habits change depending on societies, up-bringing, the proprieties, fashion and prestige. This concerns the techniques and work of collective and individual practical mind, and not, as it is usually thought, with soul and its imitative abilities”. Mauss while calling the described practices “techniques” remarked that the body itself is our tool in the social world, it is a classifying system and it is classified itself thus the way we manipulate it is conditioned socially and culturally.

The second half of the 20th century witnessed full opening of the social theories to the notion of human corporeality. Together with establishing of the metaphor of the healthy body as the health of the nation and the governments of Western Europe and The US taking interest in physical appearance as well as reproductive abilities of their citizens in the capitalistic system (or in other words introducing reflections into this sphere along with properly elaborated strategies), the body became a significant element of individual identity – it became a private property of the individual. Many new perceptions of subjectivity appeared then in social sciences. Especially a lot was achieved in that field by the feminists of the second wave who in the 60’s began examining such political issues as birth control and reproductive rights of women [13, 14]. It was to introduce the problem of male dominance and lack of women in many areas of social life into the general awareness [8]. The main thesis of those disputes was the relation between the social inequality – especially related with the unequal status of the genders – and the differences in reproductive functions of men and women. The system in its patriarchal form, according to the female researchers of that period, is based on, among other things, controlling women, making them incapacitated and obedient. It was reflected in certain practices and strategies concerning female corporeality, such as: gender-related work division, controlling of female sexuality and limiting economic possibilities of women by pushing them into the sphere of home where as mothers and wives they carried out unpaid work for their households. Paradoxically that point – the female body – despite being so insignificant in social awareness, is a visible and literal form of dominance and inequality since it reveals subtle social mechanisms.

The continuum of the gendered physical practices

Social researchers, both male and female, of the physical practices ask what processes are responsible for establishing of certain standards of corporeality (especially concerning the female body). The reflection-free combination of contemporary regimes of beauty as results of the activities of fashion designers and marketing specialists it is still functioning, especially in the medial discourse, even though Bordo reflected on the genesis of the tyranny of slenderness in the 80’s. She writes: “What we should consider is the question why our culture is so obsessively focused on maintaining our bodies slender and firm. We should explain why oppressive mechanisms of the tyranny of slenderness most strongly affect women” [15]. Slenderness, she says, is an indisputable norm defining female corporeality. Bordo [2] analyses the physical practices in the context of the dou-

cielesność. Bordo [2, s. 97] analizuje zdyskursywizowane praktyki cielesne w kontekście mechanizmu podwójnego wiązania (*double-bind*). Według niej sposoby kontrolowania kobiecego ciała mogą być odczytywane jako somatyczne ujawnienie podwójnych standardów zawartych w konstrukcie kobiecości. Tym samym upłciowione praktyki cielesne powstają na przecięciu trzech osi określających trendy, normy i wartości obowiązujące we współczesnej kulturze Zachodu. Są to osie continuum (*axes of continuity*), które jako narzędzie analityczne służą do ukazania podobnych kontekstów niektórych praktyk cielesnych, odstawiając tym samym cały wachlarz współczesnych technik siebie (jak np. zaburzenia odżywiania się, sport, chirurgia plastyczna, kulturystyka, technologie związane ze zdrowiem). Osie uwypuklają społeczną genezę tych zjawisk oraz ich wzajemne sprzężenie, jak również pokazują kontekst historyczny zachodniej obsesji na punkcie szczupłego i jędnego ciała oraz związanych z nią mechanizmów opresyjnych.

Pierwszą oś rozrysowuje Bordo na binarnych kategoriach umysł i ciało (*the dualist axis*). Posługując się społeczno-historyczną analizą procesów rozłączania w podmiocie duszy od umysłu, twierdzi, że mechanizm fragmentaryzacji jednostki miał duży wpływ na legitymizację porządku podziału płciowego. Ciało stało się elementem, który musi być ciągle ujarzmiany na drodze do intelektualnej perfekcji, czystości myśli i racjonalności działania. Przykładając upłciowione praktyki cielesne do tej osi, Bordo dostrzegła, że specyficzne doświadczenia kobiet takie, jak: poczucie bycia wyobcowaną z własnego ciała, odczuwanie go jako obcego, jako pułapki – jest jednym z narracyjnych wątków nasilonego stosowania diety i ćwiczeń fizycznych. Ciało, na drodze dążenia do nieostro wyznaczonego ideału, staje się „polem walki”, nieświadomej i przegranej – w związku z wycieńczeniem organizmu.

Druga oś wyłania się z pierwszej. Jest to oś kompulsywnej kontroli ciała (*the control axis*). Bordo stawia tezę, iż heterogeniczność współczesnej kultury Zachodu wytworzyła specyficzną sferę, w której jednostka może mieć poczucie, że kontroluje własny los, co „odwraca uwagę” od otaczającego ją „chaosu”. Jest to sfera mikropraktyk, sfera własnej cielesności, która odpowiednio zarządzana daje poczucie sprawstwa. Łączy się to również z medykacją ciała oraz wszelkimi produktami i usługami dostępnymi na rynku, które dają narzędzia „kontrolowania siebie” oraz wytwarzają iluzoryczny cielesny podmiot, który jest plastyczny i podatny na wszelkie zmiany, jakich zapagniemy. „W kulturze, w której nasze przetrwanie jest często uzależnione od ekspertów, maszyn i wyrafinowanych technologii, ciało przejmie specyficzną rolę podatności i zależności. (...) Współczesna fetyszycacja ciała jest jednak czymś więcej niż marzeniem o samodoskonaleniu się, zakorzenionym w wymykającej się kontroli kulturze. Ukazuje również nasze «przymierze z kulturą» przeciwko wszelkim elementom przypominającym nam o rozpadzie i śmierci ciała” [15, s. 100-101].

Trzecia oś oparta jest na dominacji i podporządkowaniu się konstrukcji płci kulturowej (*the gender/power axis*). Można stwierdzić, iż jest to oś uzupełniająca dwie poprzednie, gdyż ukazuje znaczenie płci w różnicowaniu się technik siebie (i kontroli siebie). Tym samym oś ta obrazuje, w jaki sposób cielesne standardy wytwarzają opresyjne mechanizmy oddziałujące przede wszystkim na kobiety. Jak stwierdza Bourdieu [8, s. 121]: „Relacyjność stosunków dominacji ustanowionych między mężczyznami i kobietami zachodzi w poprzek przestrzeni społecznej, w każdym z jej subuniwersów – a więc nie tylko w rodzinie, ale także w szkole, miejscu pracy, świecie biurokracji i w polu mediów, prowadząc do odegrania roli fantazmatu «uniwersalnej kobiecości», by za jego pośrednictwem utrwalić strukturę dominacji”. Relacyjność stosunków dominacji płciowej odbija się również w binarnych kategoriach umysł/ciało, definiując społecznie skonstruowaną kobiecość poprzez cielesność.

ble-bind mechanism. According to Bordo the ways of controlling female body may be understood as somatic manifestation of double standards incorporated in the construction of femininity. This way the gendered physical practices are created on the intersection of three axes determining trends, norms and values binding in the contemporary Western culture. Those are the axes of continuity which, as an analytical tool, are used for showing similar contexts of some physical practices at the same time revealing the whole range of modern ways we treat ourselves (i.e. dietary disorders, sports, plastic surgery, bodybuilding, health-related technologies). The axes emphasise the social genesis of those phenomena and their mutual feedback. They also show the historic context of the Western obsession with slender and firm body and oppressive mechanisms related to it.

The first axis – the dualist axis – Bordo presents in the categories of mind and body. On the basis of social and historic analysis of the processes of separating soul from the body she concludes the mechanism of fragmenting of the unit greatly influenced legitimisation of the gender division. The body became an element which must be constantly controlled while working towards intellectual perfection, purity of thoughts and rationality of actions. Placing the gendered physical practices on that axis Bordo remarks that specific experiences of women, such as: feeling alienated from her own body, treating it as a trap – is one of the main reasons of the intensive dieting and physical exercise. The body while working towards a vaguely defined ideal becomes a battlefield, unconscious and lost due to exhaustion

The second axis is the control axis. Bordo presents a thesis that heterogeneity of the contemporary Western culture created a specific sphere where an individual may have a feeling that they control their own fate which draws her/his attention away from the surrounding chaos. It is a sphere of micro-practices, sphere of one's own corporeality which gives the feeling of control, if it is managed properly. It is also related with medicalisation of the body and all products and services available on the market which provide the tools for “controlling” and create an illusory physical subject which is flexible and susceptible to all kinds of changes we might want.” In the culture where our survival often depends on experts, machines and sophisticated technologies, the body takes over a specific role of susceptibility and dependencies. [...] However, contemporary fetishization of the body is something more than just dreaming of self-improvement rooted in the getting out of control the culture. It also reveals our “alliance with culture” against all elements reminding us of disintegration and death of the body” [15].

The third axis is based on domination and subordination to the culture gender construction and it is called the gender/power axis. It may be said it is an axis complementing the first two since it shows the meaning of sexes in diversity of the techniques of the self (and self control). This way that axis presents the way the physical standards create oppressive mechanisms affecting mainly woman. According to Bourdieu [8]: “The relations between domination established between men and women take place across the social space, in all of its sub-universes – not only within a family, but also at school, at work, in the world of bureaucracy and mass media, - leading to playing the role of phantasm of “universal femininity” in order to consolidate the structure of dominance through it”. The relation of gender domination is also reflected in binary categories of mind/body defining the socially constructed femininity through corporeality. However, the construct of masculinity rooted in rationality manifests itself mainly through intellect and physical strength, and it is the oppo-

Natomiast dominacja objawia się przede wszystkim w normach, jakim musi sprostać ta cielesność. Konstrukt męskości zakorzeniony w racjonalności, określany poprzez intelekt lub siłę fizyczną, jest przeciwległym biegunem konstruktu kobiecości, wypełnionej treściami odnoszącymi się do natury i jej chaotycznego, irracjonalnego charakteru.

Zatem oś władza/płeć odkrywa kontinuum praktyk cielesnych, jakie są wymagane od kobiet. To narzędzie analityczne może służyć także do ukazania zmiany w relacjach nierówności płci, która ma swoje pozytywne i negatywne konsekwencje dla kobiet. Jak opisuje to Wycisk [16, s. 136-137]: „Z jednej strony wciąż promuje się i wspiera tradycyjny model kobiety, jako żony i matki, zajmującej się rodziną. Z tego punktu widzenia kobieta wciąż wpisana jest w rolę żywicielki, czyli osoby, która raczej <dokarmia> innych, niż zaspokaja własne pragnienia. Karmienie jest tu rozumiane dosłownie i metaforycznie, dotyczy nie tylko głodu, lecz także potrzeb o charakterze społecznym i emocjonalnym. [...] Z drugiej strony, jeśli kobieta postanawia wejść na arenę publiczną lub też jawnie dąży do rozwoju osobistego, wykraczającego poza sferę domu rodzinnego, musi pogodzić się z koniecznością realizowania wartości kulturowo przypisywanych mężczyznom (samokontrola, determinacja, chłód, panowanie nad sobą), gdyż tylko one zapewnią jej sukces i możliwość rozwoju w interesującej ją sferze. I nawet jeśli stanie się mistrzem w swojej dziedzinie, nie zwolni jej to z obowiązku dbania o swój wygląd, który stanowić będzie nieustanny przedmiot komentarzy”. W procesie emancypacyjnym kobiet, nasilonym na początku XX w. w ramach walki o możliwość politycznej decyzyjności (np. możliwość głosowania), powiększył się wachlarz ról społecznych, jakie mogą podjąć kobiety. Jednak wymóg realizacji tradycyjnych ról płciowych nie zmniejszył się na tyle, by przestały one być fundującą częścią kobiecej tożsamości.

Reżim szczupłości jako praktyka cielesna

Praktyki cielesne, szczególnie te związane z dietą i tzw. zdrowym trybem życia wpisują się w logikę funkcjonowania współczesnego kapitalistycznego społeczeństwa na zasadzie produktu wytwarzanego przez – obecne w nim i konstytuujące je – dyskursy. Jak stwierdza Bordo [17, s. 107]: „Współczesna pogarda dla realnych ograniczeń zanurzona w retoryce wolności, zmiany i samostanowienia jednostki, wynika nie tylko z poziomu rozwoju technologii ciała, ale jest związana z o wiele szerszą płaszczyzną kontekstów, włączających większość współczesnych dyskursów – zarówno popularnych, jak i teoretycznych, potocznych i akademickich”. Konteksty te (w związku z ich ilością) tworzą iluzję różnorodności, spośród której jednostka może w nieograniczony sposób wybierać techniki siebie. Tym samym zostaje wymazane głębsze znaczenie mechanizmu wyboru, czyli normalizacja jednostki. Wybory życia codziennego, zwłaszcza te dotyczące konsumpcji, stanowią pewnego rodzaju grę – zabawę, która odwraca uwagę od konieczności stosowania reguł tej gry [18, s. 75]. Jak pisze Krajewski [19, s. 101]: „W kulturze popularnej nie kontestuje się władzy, ale się ją ignoruje; nie próbuje się przezwyciężyć strachu przed światem przez jego opanowanie, ale celebrowanie się ten lęk w zabawie; nie próbuje się uzasadniać w racjonalny sposób zasadności swego postępowania, ale szuka się przyjemności w konsumpcji”. Gra, o której pisze Krajewski, przyjmuje, w perspektywie jednostki, formę stylu życia. Obecne w niej elementy dostarczają narzędzi do wytwarzania siebie jako podmiotu, do dyscyplinowania siebie ze względu na wybraną strategię: „Kultura popularna dostarcza więc narzędzi do wzajemnego dyscyplinowania się jednostek. Tym samym jest ona najlepszym przykładem nowoczesnej władzy sprawowanej nad jednostkami, władzy, która nie działa w sposób widzialny i przy użyciu przemocy, ale poprzez codzienne

site pole of the construct of femininity which is filled with contents related with nature and its chaotic, irrational character.

Thus the gender/power axis reveals the physical practices which are expected from women. That analytical tool may be used to show the change in relations of gender inequality which has its positive and negative consequences for women. According to Wycisk [16]: “On the one hand we still promote and support the traditional model of women as wives and mothers taking care of their family. From that point of view women are still incorporated in the role of breadwinners, people who “feed” others rather than take care of their own needs. Feeding here is understood literally and metaphorically and concerns not only hunger, but also social and emotional needs [...]. On the other hand, if a woman decides to enter the public arena or openly strives to achieve self-development which goes beyond the family sphere, she needs to come to terms with the necessity to realise cultural values attributed to men (self-control, determination, coolness) since only they will guarantee success and an opportunity to develop in her field of interest. And even if she becomes an expert in her profession, she will be expected to take care of her physical appearance which will be a constant topic of remarks”. In the process of emancipation of women, intensified at the beginning of the 20th century, within the fight for freedom to make political decisions (i.e. right to vote) the range of social roles which may be undertaken by women was expanded. However, the requirement for realising the traditional gender-related roles did not decrease enough for them to cease being the elements of female identity.

The regime of slenderness as a physical practice

The physical practices, especially the ones related with diets and healthy life style, are incorporated in the logics of functioning of the contemporary capitalistic society on the basis of a product produced by discourses which are present in it and which define it. According to Bordo [17]: “Contemporary disdain for realistic limitations based on rhetoric of freedom, change and self-determination of an individual, results not only from the level of development of technology of the body, but also from an even wider range of contexts including the majority of contemporary discourses – popular, theoretic, academic”. Those contexts (due to their number) create an illusion of diversity from which an individual may choose techniques without limit. This way the deeper meaning of the mechanism of choice wiped off, that is normalisation of an individual. Choices of everyday life, especially the ones concerning consumption, are a kind of game which distracts us from the necessity to play by the rules [18]. According to Krajewski [19]: “In popular culture the authorities are not defied, but they are ignored; we do not try to overcome the fear of the world by controlling it, we celebrate that fear in a game; we do not try to rationally justify our behaviour, but we seek pleasure in consumption”. The game mentioned by Krajewski becomes a style. Its elements provide the tools for creating oneself as a subject, to discipline oneself due to a chosen strategy: “Popular culture provides the tools so that individuals can discipline each other. This way it becomes the best example of modern power over individuals, the power which does not act through visible means or violence, but through everyday actions of individuals, their choices, interactions with others, seduction, pleasures and instructions how to be subjective, how to control one’s fate” [19].

działania jednostek, ich wybory, interakcje z innymi, dzięki uwodzeniu, dostarczaniu przyjemności i dostarczaniu instrukcji dotyczących tego, jak być podmiotowym, jak kontrolować swój los" [19, s. 101].

Obsesja współczesnej kultury Zachodu na punkcie szczupłości jest również relacyjnie powiązana z etosem szczęścia i sukcesu. Szczególnie sukces (zwłaszcza zawodowy) był do niedawna domeną mężczyźni. „Wszechobecna szczupłość jest już nie tylko swoistym ideałem estetycznym. Smukła sylwetka stała się także oznaką określonego stylu życia, prowadzącego do zdrowia, sukcesu społecznego, świadectwem niezależności, silnej woli, i wysokiego poczucia własnej wartości” [16, s. 109]. Współcześnie szczupłość staje się synonimem piękna, a w głębszej warstwie znaczeniowej jest odpowiednikiem samorealizacji, postmodernistycznej kategorii, która – pod etykietą wolnego wyboru – ukrywa opresję i przymus. Piękno nigdy nie jest jednak neutralne płciowo. Naturalność piękna zamazuje społeczne korzenie przemocy symbolicznej, jaką ze sobą niesie. Odchudzanie się, ujędrnianie ciała i inne praktyki dietetyczne, pokazują kondycję współczesnego konstruktów kobiecości: kobiety, stając się mistrzyniami w określonej dziedzinie (np. zawodowej), do tej pory zdominowanej przez mężczyzn, nie są „zwolnione” od realizacji normy troski o siebie, jako troski o swój wygląd. Taka troska zabiera czas, energię i środki materialne, jest także elementem stresu, jeśli związana jest z niepowodzeniem.

Relację pomiędzy reżimami szczupłości a procesami społecznymi można zatem opisywać poprzez analizy treści dyskursu medycznego i medialnego. Pierwszy z nich, który zapewnia „naukową”, „obiektywną” i „twardą” legitymizację dla praktyk dietetycznych – jako zdrowych, przedłużających życie – daje podstawę drugiemu. Dyskurs medialny, rozumiany tutaj przede wszystkim poprzez treści wytwarzane (i odtwarzane) przez mass-media, wchłania pojęcia medyczne i zakorzenia je w potocznej świadomości, posługując się nimi przede wszystkim jako technikami marketingowymi, które mają podnosić jakość i sprzedaż promowanych usług i produktów. Jak słusznie zauważa Kaufmann [1, s. 91-92], proces ten konstituuje określony model jednostki, która w swojej codzienności wykorzystuje wiedzę ekspercką: „Proces racjonalizacji osiąga nowy stopień i uogólnia się na wszystkie praktyki życia codziennego. W ciągu kilkudziesięciu lat zwyczajny człowiek przekształcił się w prawdziwego *homo scientificus*, który w coraz większej mierze patrzy krytycznie na różne sfery swojego osobistego życia. Społeczeństwo stało się ogromną pracownią. Szkoła i różne instytucje, mające zbyt uniwersalistyczny i dyscyplinujący charakter, nie mogą zaspokoić nowego, różnorodnego zapotrzebowania na wiedzę, zgłaszanego przez samą jednostkę. Pośredniczą w tym środki masowego przekazu. Są elastyczne, szybkie i różnorodne i nie ustają w promowaniu <nowej> wiedzy dla *homo scientificus*. [...] opisywana nowość to często dawna wiedza podana w nowej postaci. [...] Wystarczy spojrzeć na zmiany pism kobiecych, do jakich doszło w ciągu półwiecza [...] Przepisy kulinarne, szablony krawieckie i romanse w postaci zdjęć zostawiają od tej pory dużo miejsca na opartą na naukach humanistycznych refleksję dotyczącą stosunków międzyludzkich, komunikowania się i życia w rodzinie, i na opartą na naukach przyrodniczych refleksję na temat zdrowia i pielęgnacji ciała”.

Zatem na przecięciu procesów medykacji ciała i procesów współczesnego kapitalistycznego rynku ukonstytuował się dyskurs szczupłości, który łączy w sobie normy dotyczące zdrowia, młodości i piękna. Dyskurs ten, jak stwierdza Melosik [6, s. 148], ma moc naturalizacji etosu diety. Oznacza to, iż jest częścią doksy – „naturalnego porządku”, wytwarzając i reprodukcując modele cielesności kobiecej i męskiej. „Idea fitness kryje w sobie paradoks emancypacyjny – ciało aktywne, wyzwolone z praktyk domowych

The obsession of the contemporary Western culture with slenderness is also related with the ethos of happiness and success. Especially success (mainly professional) was until recently the domain of men. “The omnipresent slenderness is now not only an aesthetic ideal. Slim body has become a sign of a certain life style leading to health, social success, independence, strong will and high self-esteem” [16]. Nowadays slenderness is becoming a synonym of beauty and, at the deeper level of meaning, a synonym of self-fulfilment, a post-modernistic category which – under the label of free choice – hides oppression and constraint. However, beauty is never sexually neutral. Slimming down, firming the body and other dietary practices show the condition of the contemporary construct of femininity: women, while becoming experts in the fields previously dominated by men, are not free from taking care of themselves and their physical appearance. That care takes time, energy and money and it also causes stress related with a possible failure.

The relation between the regime of slenderness and social processes may therefore be described through analyses of the contents of the medical and medial discourse. The first which provides “scientific”, “objective” and “strict” justification for physical practices as healthy and prolonging life, gives basis for the second one. The medial discourse, understood mainly as contents produced and reproduced by the mass media, incorporated medical notions and roots them in popular awareness, using them mainly as marketing techniques which are supposed to increase the quality and quantity of the offered goods and services. As Kaufmann [1] correctly remarks that process constitutes a certain model of an individual who in their everyday life uses expert knowledge: “The process of rationalisation reaches a new level and becomes generalised in all aspects of everyday life. Within several decades an ordinary human being has become *homo scientificus* who more and more critically evaluates various spheres of his personal life. The society has become a large workshop. School and various institutions having too universalist and disciplinary character cannot satisfy that new demand for knowledge. The mass media have become mediators. They are flexible, fast and diversified and they persist in promoting the “new” knowledge for *homo scientificus* [...] The described novelty is often old knowledge presented in a new form. [...] It is enough to look at the changes in women’s magazines which have occurred within the last 25 years [...]. Cookery recipes, tailoring templates and love stories in the form of pictures are partially replaced by reflections based on humanistic sciences and concerning interpersonal relations, communication and family life as well as based on natural sciences reflections concerning health and body care”.

Therefore, on the intersection of the processes of medicalisation of the body and the processes of the contemporary capitalistic market the discourse of slenderness was formed and it incorporates the norms concerning health, youth and beauty. That discourse, as Melosik [6] observes, has power to naturalise the ethos of diet. It means that it is a part of “doxa” – “natural order”, creating and reproducing the models of male and female corporeality. “The idea of fitness incorporates the paradox of emancipation – active body, free from home practices [...] is another instrument of power/knowledge of the patriarchal system”. The contents of the discourse of slenderness mainly directed at women cause, as Melosik remarks, affective panic: “The media make women feel terrified and far from the ideal body” [6].

Another context of the regime of slenderness is described by Malson [7]. By means of the notion of anorectic identity she shows that the discipline physical practices

[...] jest kolejnym instrumentem władzy/wiedzy systemu patriarchalnego”. Treści dyskursu szczupłości w większej mierze kierowane do kobiet, wywołują, jak określa to Melosik, panikę afektywną: „Media wytwarzają w kobietach poczucie przerażenia i przepaści między prezentowanym ciałem idealnym a własnym” [6, s.162].

O kolejnym kontekście reżimu szczupłości pisze również Malson [7]. Posługując się pojęciem tożsamości anorektycznej pokazuje, że dyscyplinujące praktyki cielesne, w których przejawia się ta tożsamość, nie są wyrazem psychopatologii jednostki, lecz właśnie określonego dyskursywnego kontekstu współczesnej kultury konsumpcjonizmu. Tym samym genezy radykalnych praktyk dietetycznych powinno się upatrywać w czynnikach społeczno-kulturowych. Malson, analizując własne badania, w ciekawy sposób wiąże zjawisko ograniczania przestrzeni społecznej kobiet z symboliką anorektycznej cielesności. Ciało jako ważny atrybut w kulturowym konstrukcie kobiecości, poddane reżimowi diety poprzez praktyki głodzenia się, zaczyna „znikać” (pomniejszać się). Dla Malson jest to specyficzny przejaw zanikania kobiecej podmiotowości: „Konstrukcja ciała, jaką przedstawiają badane, może być odczytana dosłownie. Głodzenie się skutkuje realną destrukcją i dematerializacją ciała w trakcie trwania procesu chudnięcia [...] I jako ciało zanikające (*disappearing*), jest ciałem wytworzonym przez dyskursywny kontekst(y) «postmodernizmu», w którym to «naturalne» ciało wydaje się zanikać (*disappear*), a zastępowane jest ciałem-jako-obrazem (*the-body-as-image*)” [7, s. 145]. Zatem reakcja somatyczna – „bycia coraz mniej” (zajmowania fizycznie coraz mniej przestrzeni), oddaje w tym kontekście poczucie zajmowania coraz mniej miejsca w przestrzeni społecznej jako podmiotu. Poczucie zanikania odwzorowane w coraz mniejszym ciele, odczytane jako zajmowanie coraz mniejszej przestrzeni społecznej, wpisuje się w układ homologicznych opozycji męskość/kobiecość, prywatne/publiczne, które w binarny sposób opisują rzeczywistość społeczną. Chodzi przede wszystkim o potwierdzające się nawzajem cechy konstruktów kobiecości: symboliczne niezajmowanie miejsca w przestrzeni publicznej (przypisanie kobiety do sfery domowej), przekłada się na nakazy i wymogi dotyczące cielesności, takie jak szczupłe ciało, które (fizycznie) zajmuje mniej miejsca. Kobieca cielesna *hexis* jest zatem odwzorowaniem relacji nadrzędności i podrzędności, ukazując „somatyzację społecznych stosunków dominacji”: „Kobiecość byłaby więc sztuką pomniejszania siebie [...] co oznacza, że kobiety są zamknięte za czymś, co przypomina *niewidzialne ogrodzenie* wyznaczające dozwolone terytorium ruchów i przemieszczeń ciała (ciało męskie zawiera zwykle więcej przestrzeni publicznej). Ten rodzaj symbolicznego *ograniczenia* podlega praktycznemu umocnieniu przez strój (wysokie obcasy, mini spódniczka, dekolt, zajmująca ręce torebka). Postawa ciała z jej wyraźnymi odniesieniami do moralnego prowadzenia się oraz właściwego kobietom wycofania się jest im w dalszym ciągu narzucana” [8, s. 40].

Określone dyscyplinowanie dziewczęcego ciała – „trening czystości” – jak pisze Wycisk [20], wytwarza dyspozycję do kontynuowania kontroli nad własnym ciałem w późniejszym okresie dorastania. Cielesność urealnia problemy współczesnych kobiet kultury Zachodu – złożone konflikty kulturowe i osobiste wyrażają się w ciele, odciskając na nim swój znak. Kulturowo wykształcony stosunek kobiet do własnej cielesności opisuje Kaschack [21, s. 96] jako: „Paradoks, [który] polega na tym, że kobieca cielesność jest konstruktem, którego należy jednocześnie doświadczać i nie doświadczać, ale który ma za zadanie dostarczać informacji i znaczeń związanych z konkretną kobietą. Ciało staje się produktem, którym można manipulować i wystawiać na pokaz w najkorzystniejszym świetle. Obarcza to kobietę podstawowym konfliktem psychologicznym między rzeczywistym ciałem a przypisywanymi mu symbolami czy znaczeniami. W rezultacie ciało kobiety jest bar-

where that identity is manifested are not manifestations of psychopathology of an individual, but a certain context of the contemporary consumerist culture. This way the genesis of radical dietary practices is rather in social and cultural factors. Malson, while analysing her own research, combines the phenomenon of limiting social space of women with the symbolism of anorectic corporeality. The body as an important attribute in the cultural construct of femininity undergoing the regime of diet through starving starts decreasing. For Malson it is a specific manifestation of feminine subjectivity: “The construction of the body, presented by researchers, may be perceived literary. Starving oneself results in serious destruction and dematerialisation of the body during the process of slimming down [...] And as a disappearing body it is the body created by discursive contexts of post-modernism where “natural” body disappears and is replaced by the-body-as-image “ [7]. Therefore the somatic reaction – “being less and less” (taking up less and less physical space) in that context reflects taking up less and less space in the social sphere as a subject. The feeling of disappearing reflected in thinner and thinner body understood as taking up less and less of social space, written into the homological system of masculinity/femininity and private/public opposition which describe social reality in a binary way. It mainly concerns the characteristics of the construct of femininity which confirm one another: symbolic not taking their place in the social space (attributing women to the home sphere) is reflected in imperatives and requirements concerning corporeality, such as a slim body which (physically) takes up less space. Feminine corporeal *hexis* is therefore a reflexion of the relation of superiority and inferiority revealing “somatisation of social relations of dominance”: “This way femininity would be an art of belittling oneself [...] which means that women who are closed in something which resembles *an invisible enclosure* indicating a territory of allowed movements and shifts (male body usually takes up more public space). This kind of symbolic *limitation* becomes practically strengthen by outfits – high heels, mini skirt, low neckline blouses, handbags occupying hands. Body posture with its clear reference to morals and withdrawal characteristic for women is still forced upon them” [8].

Certain disciplining of a girl’s body – “training of purity” – as Wycisk remarks creates an opportunity for continuation of control over her own body later on during adolescence. Corporeality makes the problems of contemporary Western women more realistic – complex cultural and personal conflicts are reflected in the body. Culturally established attitude of women towards their own corporeality is described by Kaschack [21] as: “A paradox which consists in the fact that feminine corporeality is a construct which should be simultaneously experienced and not experienced, yet whose aim is to provide information and meaning connected with a specific woman. The body becomes a product which may be manipulated and presented in the most favourable light. It burdens women with the basic psychological conflict between the real body and the symbols and meanings which are attributed to it. As a result the female body is more connected with symbolic reality than physical reality. In other words, physical reality is filled with symbolic meanings defined in strongly androcentric and evaluative categories:.. Kaschack explains how the biological female body becomes filled with meanings and how those meanings shape the attitude of women towards their own bodies which become a significant element in the process of constituting of an individual’s identity.

dziej związane z rzeczywistością symboliczną niż fizyczną. Innymi słowy, rzeczywistość fizyczną nasycają sensory symboliczne, definiowane w kategoriach androcentrycznych i silnie wartościujących”. Kaschack tłumaczy, w jaki sposób biologiczne ciało kobiece zostaje nasycone znaczeniami oraz w jaki sposób te znaczenia zwrótnie kształtują stosunek kobiety do własnego ciała, które staje się elementem znaczącym w procesie konstytuowania się tożsamości jednostki.

Podsumowanie

Ciało uspołecznione, jako przedmiot badawczy w socjologii, jest trudnym i wielowarstwowym obszarem analiz. Trudnym, ponieważ wymaga ukazania tego, co silnie nieuświadomione – czyli odczytania tekstu, jaki wpisany jest w cielesność, odnalezienia znaczeń, w tym co uważane jest za „nieme” i nieznaną. Trud społecznych badań nad cielesnością polega również na tym, że wiedza, jaką niosą za sobą takie badania, ma charakter subwersywny, podważający doksię i oczywistości w niej zawarte. Wiąże się to z ukazaniem relacji władzy i pokazaniem jej dyscyplinującego i opresyjnego charakteru. Władza, jaka zawarta jest w dyskursach medycznym i medialnym, które rządzą się logiką retoryki postmodernizmu – czyli zasadą wolnego wyboru – jest władzą ukrytą, zamazującą relacje podrzędności i nadrzędności. Tym samym różnice między płciami (jakie silnie ujawniają się m.in. w cielesności), które – jak uważa Bourdieu, przecinają na ukos przestrzeń społeczną – jawią się jako naturalne i nie mają wymiaru politycznego, a wymogi wobec każdej z płci są odczuwane, w potocznej świadomości, jako oczywiste. Społeczno-kulturowe „instrukcje” dotyczące tego, jak kształtować swoją płciowość, charakteryzują się wachlarzem możliwości. Jednak możliwości te są podporządkowane głównej osi podziału: męskość/kobiecość. Zatem korzystanie z wachlarza możliwości płci odmiennej od własnej grozi społecznym wykluczeniem i potępieniem. Jak opisuje to Bourdieu [10, s. 583]: „Zmysł dystynkcji, [...] skłaniający do tego, by oddzielać i łączyć to, co musi być rozdzielone i łączone, by wykluczać wszelkie mezalianse i wszelkie związki wbrew naturze, [...] rodzi instynktowny i morderczy wstręt, wstręt absolutny, metafizyczną złość na to wszystko, [...] co – kwestionując zasady społecznego porządku przekształconego w ciało, w szczególności zaś społeczne ukonstytuowanie zasady płciowego podziału pracy oraz podziału pracy płciowej w sensie biologicznym – zagraża mentalnemu porządkowi jako wyzwanie rzucane zdrowemu i powszechnemu rozsądkowi, jako skandal”. Os podziału męskość/kobiecość odwołuje się przede wszystkim do porządku biologicznego – który, z mocy „nadanej” mu przez naturę, zagarnia i uprawomocnia różnice kulturowe między płciami. Tym samym cielesność, przypisana w porządku symbolicznym naturze i „prawom” biologii, jest elementem fundującym te różnice. Butler [9, s. 91] podejmuje, w tym kontekście, pytanie, na jakiej bazie ugruntowany jest podział na płęć biologiczną i płęć kulturową, czy można mówić w ogóle o ciele w stanie „czystym”, nie zinterpretowanym już kulturowo, czy możliwe jest rozważanie płci biologicznej w oderwaniu od płci kulturowej: „Różnica płci biologicznej/kulturowej i sama kategoria płci z góry zakładają, jak się zdaje, istnienie pewnego uogólnionego pojęcia <ciała>, zanim jeszcze zostanie określona jego płęć. To <ciało> często funkcjonuje jako biernie medium oznaczane przez źródła kultury uważane za <zewnętrzne> wobec niego. Jednak każda teoria kulturowo konstruowanego ciała powinna kwestionować ten podejrzanie ogólny konstrukt – obraz <ciała> biernego, poprzedzającego dyskurs”. Takie ciało próbuje badać biologia. Jednak orzekając o naszych fizjologicznych funkcjach, często wkracza na „grząski grunt” kultury, zawłaszczając ją tym samym i podporządkowując sobie. Ma to konsekwencje w postaci naturalizacji tego, co społeczne – tego, co kulturowo zapisane jest w naszej cielesności.

Conclusions

The socialised body, as a research object in sociology, is a difficult and multi-layered area of analyses. Difficult because it requires revealing what is unconscious – that is reading the text written into corporeality, finding meanings in what is considered “mute” and insignificant. The difficulty of social research on corporeality also consist in the fact that the knowledge brought by such researches is subversive, questioning doxa and obvious facts it includes. It is related with showing the relations of power and its disciplining and oppressive character. Power incorporated in the medical and medial discourse which are govern by the logics of post-modernistic rhetoric – that is the rule of free choice – is hidden power, blurring the boundaries between superiority and inferiority. This way the differences between genders (which are clearly distinguishable in corporeality) which – according to Bourdieu cross the social sphere – are revealed as natural and have no political meaning, and requirements for each gender are perceived are obvious in the popular consciousness. The social and cultural “instructions” concerning how to form our sexuality are characterised by a range of possibilities. However, those possibilities are subordinated to the main axis of the division: masculinity/femininity. Therefore, taking advantage of that range of possibilities of the other gender brings the risk of social exclusion and damnation. As Bourdieu [10] described it: “The sense of distinction inducing us to divide and combine what must be divided and combined, to exclude all misalliances and relations which are against nature [...] brings about instinctive and murderous revulsion, absolute revulsion, metaphysical anger at everything [...] – by questioning the rules of social order turned into the body, and especially social justification of the rule of gender-related division of work and division of work in the biological sense – threatens the mental order as a challenge issued to common sense as a scandal”. The axis of masculinity/femininity division refers mainly to the biological order which with the power bestowed upon it by nature covers and authorises the cultural differences between genders. This way corporeality attributed to nature and rules of biology in the symbolic order is an element creating those differences. Butler [9] poses the following questions: what is the division into biological and cultural gender based on? can we at all talk about “pure” body which is not interpreted in terms of culture? is it possible to consider biological gender separated from cultural gender? – “The difference of biological/cultural gender and the very category of gender assumes, as it seems, that there is a certain generalised notion of the body, even before its gender is defined. That body often functions as a passive medium which by cultural sources is perceived as external in relation to itself. However, every theory of culturally constructed body should question that suspiciously general construct – the image of the passive body, exceeding the discourse”. Such body is examined by biology. Nevertheless, while stating our physiological functions it often treads on the “thin ice” of culture, incorporating and subordinating it. It results in neutralising of what is social, culturally imprinted in our corporeality.

Piśmiennictwo
References

- [1] Kaufmann J. C. *Ego. Socjologia jednostki. Inna wizja człowieka i konstrukcji podmiotu*. Tłum. K. Wakar, Oficyna Naukowa, Warszawa 2004.
- [2] Bordo S. *Reading the slender body*, [w:] M. Jacobus, E. F. Keller, S. Shuttleworth (red.) *Body/Politics: women and the discourses of science*. Routledge, Nowy Jork, 1990, 83-112.
- [3] Shilling C. *The body and social theory*. SAGE Publications Inc, London 2003.
- [4] Turner B. S. *The body and society: explorations in social theory*. Basil Blackwell Publishing, London 1984.
- [5] Bordo S. *The body and the reproduction of femininity*, [w:] K. Conboy (red.) *Writing on the body: female embodiment and feminist theory*. Columbia University Press, Nowy Jork, 1997, 90-112.
- [6] Melosik Z. *Tożsamość, ciało i władza: teksty kulturowe jako (kon)teksty pedagogiczne*. Wydawnictwo „Edytor”, Poznań-Toruń 1996.
- [7] Malson H. *Womæn under erasure: anorexic bodies in postmodern context*. Journal of Community & Applied Social Psychology, 1999, 9, 137-153.
- [8] Bourdieu P. *Męska dominacja*. Oficyna Naukowa, Warszawa 2004.
- [9] Butler J. *Gra płci*. Dialog, 2003, 10, 27-33.
- [10] Bourdieu P. *Dystynkcja: społeczna krytyka władzy sądzona*. Scholar, Warszawa 2005.
- [11] Merleau-Ponty M. *Fenomenologia percepcji*. Fundacja Aletheia, Warszawa 2001.
- [12] Mauss M. *Pojęcie sposobów postępowania się ciałem*, [w:] E. Durkheim, M. Mauss (red.) *Socjologia i antropologia*. Wydawnictwo KR, Warszawa 1973.
- [13] Snitow A., Stansell C., Thompson S., (red.) *Powers of desire. The politics of sexuality*. Monthly Review Press, Nowy Jork 1983.
- [14] Eisenstein Z. *The female body and the law*. University of California Press, Los Angeles 1988.
- [15] Bordo S. *Anorexia nervosa: psychopatologia as the crystallization of culture*, [w:] I. Diamond, L. Quinby (red.) *Feminism and foucault: reflections on resistance*. Northeastern University Press, Boston 1988, 99-116.
- [16] Wycisk J. *Anoreksja – popularny sposób (nie)istnienia*, [w:] E. Zierkiewicz, I. Kowalczyk (red.) *Kobiety w kulturze popularnej*. Konsola, Poznań 1999, 99-105.
- [17] Bordo S. *'Material girl': the effacements of postmodern culture*, [w:] L. Goldstein (red.) *The female body: figures, styles, speculations*. The University of Michigan Press, Michigan 1991, 106-130.
- [18] Melosik Z. *Ciało i zdrowie w społeczeństwie konsumpcji*. Wydawnictwo „Edytor”, Toruń-Poznań 1999.
- [19] Krajewski M. *Kultury kultury popularnej*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2003.
- [20] Wycisk J. *Droga przez ciało. Z dziewczynki w kobietę*, [w:] E. Zierkiewicz, I. Kowalczyk (red.) *W poszukiwaniu małej dziewczynki*. Konsola, Poznań-Wrocław 2003, 216-226.
- [21] Kaschack E. *Nowa psychologia kobiety. Podejście feministyczne*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1996.

Adres do korespondencji:
Address for correspondence:

Małgorzata Maciejewska
Studia Doktoranckie Nauk o Polityce, Filozofii i Socjologii
Instytut Socjologii Uniwersytetu Wrocławskiego
ul. Koszarowa 3
51-149 Wrocław

Wpłynęło/Submitted: VI 2010
Zatwierdzono/Accepted: IX 2010